

Dr hab. Bogusława Lachowska, prof. KUL

Instytut Psychologii

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Magister Aleksandry Szczęsnej

pt. „Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat”

przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Hanny Przybyły-Basisty

Problematyka, jaką Pani Magister Aleksandra Szczęsna podejmuje w swojej rozprawie pt. „Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat” mieści się w szerokim obszarze zagadnień związanych z dobrostanem. Autorka swoją uwagę koncentruje na matkach sprawujących opiekę nad dzieckiem, u którego występują zaburzenia zaliczane do zaburzeń ze spektrum autyzmu. Głównym celem jej projektu jest identyfikacja czynników, które pozwolą lepiej zrozumieć źródła satysfakcji tych matek z życia rodzinnego. Zajęcie się zagadnieniem satysfakcji z życia rodzinnego uznaję za szczególnie ważne i cenne ze względu na to, iż pozwala to na poszerzenie wiedzy o zjawiska pozytywne (obok kwestii redukcji zjawisk negatywnych, których ważność jest oczywiście niekwestionowalna) w podejmowanym obszarze zagadnień. Celem zrealizowanego projektu było ponadto określenie, czy występowanie u dziecka zaburzeń ze spektrum autyzmu różnicuje wybrane aspekty funkcjonowania rodziny, oceniane przez matki (satysfakcję matek z rodziny, stres rodzicielski matek, postrzegane przez nie wsparcie społeczne oraz współpracę rodzicielską). Autorka przyjęła w pracy ponadto cele szczegółowe i dodatkowe, wyraźnie je formułując.

Autorka opracowała i zrealizowała projekt badawczy w schemacie quasi-eksperymentalnym (Bedyńska i Cypryańska, 2013), adekwatnym w odniesieniu do podjętego problemu badawczego. Zgodnie z procedurą, obowiązującą w tym schemacie, porównywane grupy dobrane zostały celowo: 192 matki dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu (zaburzenia zdiagnozowane lub na etapie diagnozowania) i 219 matek dzieci bez zaburzeń rozwojowych. Przyjęcie tego schematu pozwoliło na osiągnięcie zamierzonych celów badawczych. W tym momencie chciałam zwrócić uwagę na dużą staranność w sprawdzaniu ewentualnych różnic międzygrupowych, które mogły wywierać wpływ na uzyskiwane wyniki. W efekcie Autorka mogła porównać grupy po kontroli zmiennych, których wybór został uprzednio uzasadniony w świetle literatury, z wykazaniem ich potencjalnego wpływu na rezultaty. Za wartą podkreślenia uznaję także decyzję o przyjęciu kryterium wieku dziecka: od 2 do 7 lat. Decyzja ta została dobrze uzasadniona prawidłowościami rozwoju zaburzeń i ich diagnozowania. Pozwala to oczekiwać, iż badane matki dzieci z zaburzeniami ze

spektrum autyzmu będą doświadczały szczególnie intensywnego stresu. Badanie przeprowadzono bardzo starannie: stacjonarnie oraz z wykorzystaniem LimeSurvey.

Struktura omawianej rozprawy jest poprawna, typowa dla naukowych opracowań empirycznych. Układ poszczególnych części jest przejrzysty i logiczny, a tok rozważań klarowny. W pracy można wyodrębnić cztery zasadnicze części: (1) część teoretyczną; (2) część zatytułowaną „Metoda badań własnych”; (3) część zatytułowaną „Analiza wyników badań własnych”; (4) część zatytułowaną „Najważniejsze wnioski oraz kierunki dalszych badań”. Opracowanie zawiera ponadto Streszczenie –w języku polskim i angielskim, spis literatury, spis tabel, spis rycin oraz załączniki. Część pierwsza stanowi wprowadzenie teoretyczne w problematykę pracy. Autorka przedstawia tutaj specyfikę zaburzeń ze spektrum autyzmu (trudności w komunikacji; ograniczenia wzorców funkcjonowania i zainteresowań; trudności poznawcze; trudności w rozwoju motorycznym i przetwarzaniu sensorycznym), uwypuklając ich znaczenie dla funkcjonowania rodziny. Przedstawia ponadto epidemiologię zjawiska, omawia proces diagnozowania oraz formy pomocy psychologiczno-pedagogicznej dziecku w takiej sytuacji i jego rodzinie. W ramach części pierwszej scharakteryzowano funkcjonowanie rodziny z dzieckiem z zaburzeniami ze spektrum autyzmu - Autorka przedstawiła tutaj kilka koncepcji stresu i modeli adaptacji rodziny w reakcji na pojawienie się stresora, jakim jest diagnoza zaburzeń u dziecka - stresor ten słusznie został zakwalifikowany jako nienormalne wydarzenie krytyczne w życiu rodziny. Przedstawiono także etapy procesu adaptacji do roli rodzica dziecka u którego zdiagnozowano (lub są diagnozowane) zaburzenia ze spektrum autyzmu. Omówiono ponadto czynniki różnicujące intensywność stresu doświadczanego w reakcji na ten specyficzny stresor. Odrębny podrozdział poświęcono omówieniu koncepcji subiektywnego dobrostanu rodzicielskiego (m. in. koncepcja autorów: Nelson, Kushlev i Lyubomirsky, 2014), zaś cały rozdział – problematyce zasobów podmiotowych i relacyjnych ważnych dla satysfakcji z życia rodzinnego. Autorka dokonuje tutaj rzetelnego i wnikliwego przeglądu literatury przedmiotu i wykazuje się bardzo dobrą znajomością podejmowanej problematyki. Warto podkreślić, iż w udany sposób korzysta z tej wiedzy w perspektywie rozwiązywanego problemu badawczego, np. uzasadniając konieczność prowadzenia badań w podejmowanym przez nią obszarze czy słuszność dokonanego wyboru zasobów.

W kolejnym rozdziale (zatytułowanym „Metoda badań własnych”) przedstawiono problematykę pracy, cel badań oraz pytania badawcze, następnie – własny model badawczy oraz scharakteryzowano i przedstawiono operacjonalizację analizowanych zmiennych, opisano stosowane narzędzia pomiaru zmiennych, organizację i przebieg badań. Scharakteryzowano grupy badanych osób oraz wskazano sposoby analizy danych. Rozdział kolejny (piąty), zatytułowany „Analiza wyników badań własnych” podzielono na sześć części, w których zaprezentowano wyniki badania w kolejności: statystyki opisowe rozkładu badanych zmiennych w różnych grupach matek (wychowujące dziecko bez zaburzeń; wychowujące dziecko z zaburzeniami, w tym: różniące się aktywnością zawodową i czasem, jaki upłynął od diagnozy). W rozdziale tym, obok prezentacji wyników analiz statystycznych, zamieszczono dyskusję stwierdzonych prawidłowości (w tekście, obok prezentacji wyników, oraz w paragrafach zatytułowanych „Podsumowanie”). Rozdział ostatni

(szósty; zatytułowany: „Najważniejsze wnioski oraz kierunki dalszych badań”) obejmuje prezentację najważniejszych wniosków, ograniczeń, propozycję kierunków dalszych badań oraz możliwości aplikacji rezultatów. Akceptuję przyjętą przez Autorkę strukturę pracy, która jest logiczna i przejrzysta, a ponadto zgodna ze standardami obowiązującymi w niektórych obszarach badań. Przygotowując tekst do publikacji zachęcałabym natomiast do rozważenia koncepcji struktury raportu naukowego z badań empirycznej zgodnie z którą wyniki badań i dyskusja, stanowiąca psychologiczną interpretację stwierdzonych zależności, prezentowane są w odrębnych częściach. Być może sprzyjałoby to jeszcze lepszej przejrzystości i klarowności prowadzonych rozważań. Jednakże szanuję decyzję Autorki o przyjęciu przez nią takiej strukturalizacji treści, którą uznała za najlepszą. Doceniam zamieszczanie na końcu rozdziałów, podrozdziałów, czy też paragrafów części określanych jako „Podsumowanie” – jest to w mojej ocenie wyraz ogromnej staranności, z jaką Doktorantka przygotowała swoje opracowanie. Jednakże i w tym przypadku zachęcałabym do rozważenia potrzeby formułowania takich Podsumowań w każdym przypadku, na przykład nawet w sytuacji, kiedy nie dostarczają one nowego, Autorskiego ujęcia prezentowanych uprzednio treści (w formie ich merytorycznej syntezy, krytyki, wyprowadzania jakichś nowych, ważnych myśli), czyli w sytuacji kiedy stanowią jedynie skrótowe powtórzenie uprzednio zaprezentowanych treści. Rezygnacja z tych Podsumowań (jeśli nie wnoszą nowych treści) być może przyczyniłaby się do tego, by tekst stał się bardziej przejrzysty a prowadzony tok rozważań – jeszcze bardziej klarowny. Czasami mam wrażenie, iż warto, by wnioski były formułowane na dalszych etapach rozważań (np. w części końcowej, w rozdziale poświęconym dyskusji i interpretacji), po prezentacji wyników badań, które dostarczyłyby dobrego uzasadnienia dla tych wniosków. Zastanawiam się także nad możliwością włączenia fragmentów opracowania poświęconych prezentacji problemu pracy, pytań badawczych i własnego modelu koncepcyjnego zależności między zmiennymi do części teoretycznej opracowania, a nie do części metodologicznej. Jednakże i w tym względzie szanuję koncepcję struktury pracy przyjętą przez Autorkę a moje uwagi mają charakter jedynie sugestii do rozważenia przy przygotowywaniu publikacji.

W paragrafie 4.1. (Problematyka oraz cel badań) Autorka formułuje dwa cele: „głównym celem ...było sprawdzenie, które z uwzględnionych w modelu zasobów o charakterze indywidualnym oraz społecznym będą miały znaczenie w utrzymaniu satysfakcjonującego życia rodzinnego wśród matek wychowujących dziecko z diagnozą autyzmu w wieku od 2 do 7 lat” (s. 86-87) i „drugim celem badawczym uczyniono zależności wewnątrzgrupowe wśród matek wychowujących dzieci ze spektrum autyzmu” (s. 88). Cele te są następnie w kilku miejscach pracy doprecyzowywane. Tytuł rozprawy, w kontekście tak sformułowanych celów badawczych (*Wyznaczniki satysfakcji z życia rodzinnego i odczuwany stres rodzicielski w grupie matek wychowujących dziecko ze spektrum autyzmu w wieku od 2 do 7 lat*) trafnie oddaje jej problematykę.

Autorka stawia szereg pytań badawczych (14 pytań). Rezygnuje ze sformułowania hipotez, wskazuje bowiem, iż brak podstaw do ich uzasadnienia a swój projekt określa jako eksploracyjny. Jednakże w odniesieniu do niektórych pytań badawczych formułuje hipotezy

badawcze (kierunkowe). Warto byłoby wyodrębnić je z tekstu, by struktura tej części stała się bardziej klarowna.

Analizy przeprowadzono z dużą starannością. Autorka skorzystała z programu *Statistica 13.3*. Przedstawiono statystyki opisowe rozkładu analizowanych zmiennych, w tym wartość testu Shapiro-Wilka. W analizach zastosowano testy nieparametryczne (*rho* Spearmana; test U Manna-Whitneya) uzasadniając to specyfiką rozkładu zmiennych. Przeprowadzono ponadto hierarchiczną analizę regresji oraz analizę mediacji, zgodnie z podejściem zaproponowanym przez Barona i Kenny'ego. Chciałabym jedynie zwrócić uwagę na to, że referując wyniki analiz mediacyjnych warto byłoby podać wyniki testów określających istotność relacji pośredniej w mediacji (Bedyńska i Cypryańska, 2012). Autorka uzasadnia przyjęcie modeli, w których zasoby (podmiotowe i kontekstualne) pełnią rolę mediatora w zależności między stresem rodzicielskim a satysfakcją z życia rodzinnego (w różnych grupach matek). Ciekawe jest, czy Autorka widziała możliwość analizowania roli tych zasobów jako moderatorów badanych zależności. Ciekawe także wydaje się wskazanie, jakiej nowej wiedzy dostarczyło ujęcie zasobów w pierwszej części analiz (hierarchiczna analiza regresji) w roli predyktorów wyjaśniających (obok stresu rodzicielskiego) satysfakcję rodzinną matek, a w drugiej części analiz (analizy mediacyjne) – jako mediatorów zależności między stresem rodzicielskim a satysfakcją rodzinną matek.

Rozdział ostatni zawiera podsumowanie stwierdzonych prawidłowości, ich interpretację, sformułowanie wniosków i propozycję wykorzystania w praktyce wiedzy uzyskanej w efekcie zrealizowanego projektu. Warto także podkreślić, iż Autorka zdaje sobie sprawę z ograniczeń swojego projektu.

Ciekawe jest, iż żadna z badanych matek nie uważa, że sytuacja jej rodziny w czasie ostatnich sześciu miesięcy się poprawiła (s. 116), co wydaje się potwierdzać słuszność przyjętych kryteriów doboru osób do badanych grup. Ciekawy jest także brak zróżnicowania zaangażowania w opiekę nad dziećmi matek z porównywanych typów rodzin - tab. 28 i tab. 29 dotycząca ojców (błędnie w główce tabelki podano, iż są to dane matek).

Praca napisana jest językiem poprawnym i bardzo starannym, tekst czyta się z przyjemnością. Sporadycznie pojawiają się drobne niejasności w sformułowaniach, co jest nie do uniknięcia przy tak obszernym tekście. Zwrócę jedynie uwagę na pewien powtarzający się skrót myślowy, z którego warto zrezygnować (dziecko ze spektrum autyzmu). Lektura opracowania wskazuje na ogromne zaangażowanie i kompetencje Autorki w podejmowanym obszarze zagadnień.

Wyniki analiz zaprezentowano w czytelnych tabelach, zaopatrując je w klarowne opisy. Jedynie chciałabym zwrócić uwagę na to, by poziom istotności zapisywać: $p \leq 0,01$, czy też $p \leq 0,001$, ponieważ nie ma poziomu istotności $p = 0,00$ (a taki zapis zdarza się w pracy). W niektórych tabelach wartość skumulowana (liczebność, procent) wydaje się nie mieć znaczenia interpretacyjnego – dla przejrzystości tych tabel można by pominąć te dane (np. tab. 17; 18; 19 i inne). W tabelach typu tabeli 69 (s. 199) można by zrezygnować z podawania zdublowanych danych. Dużym walorem pracy jest zamieszczenie w załącznikach materiałów, jakie były przedstawiane badanym matkom.

Autorka dokonuje rzetelnego i wnikliwego przeglądu literatury przedmiotu, dociera do wszystkich zasadniczych publikacji polskojęzycznych i anglojęzycznych. Spis literatury obejmuje około 489 pozycji (od strony 232 do 270). Autorka wykazała się znajomością literatury w podejmowanym obszarze zagadnień oraz umiejętnością jej adekwatnego doboru do poruszanej problematyki. Dokonany przez Autorkę przegląd literatury oceniam bardzo pozytywnie. Na marginesie jedynie zaznaczę, iż liczba pozycji w spisie literatury byłaby jeszcze większa, gdyby niektórych pozycji, na które Autorka powołuje się w treści rozprawy, nie zabrakło w tym spisie (jest to niedokładność, której jednakże nie sposób uniknąć przy tak obszernym opracowaniu).

Ogromnym walorem sposobu realizacji projektu jest podejście Autorki do osób uczestniczących w badaniu – danie możliwości uczestniczenia w webinarium i kontaktu z psychologiem.

Podsumowując, chciałabym stwierdzić, iż projekt badawczy zrealizowany przez Panią Magister oceniam bardzo pozytywnie. Przedstawione powyżej uwagi i sugestie mają wyłącznie charakter polemiczny, w niczym nie umniejszają wartości zrealizowanego projektu i rzetelności uzyskanych wyników. Projekt zrealizowany przez Panią Magister stanowi oryginalne rozwiązanie przyjętego problemu badawczego. Autorka wykazała się wiedzą teoretyczną w podejmowanej dyscyplinie naukowej a także umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, w tym wysokimi kompetencjami w zakresie tworzenia teoretycznej perspektywy badawczej, dostarczającej podstaw do projektowania badań, określenia celów badawczych, doboru technik badawczych, prowadzenia rzetelnych badań z zachowaniem najwyższych standardów metodologicznych i etycznych, analizy ich rezultatów i opracowania syntez a także aplikacji zdobytej wiedzy w praktyce. **Uważam, że przedstawiona mi do oceny praca Pani Magister Aleksandry Szczęsnej spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z przepisami ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. oraz ustawy Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 r. Wnioskuje do Rady Instytutu Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego o dopuszczenie Pani mgr Aleksandry Szczęsnej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Wnoszę ponadto o wyróżnienie opiniowanej pracy. Uzasadniają to: (1) oryginalność podjętej problematyki, jaką jest satysfakcja z życia rodzinnego – zagadnienie podejmowane w tym obszarze rzadko; (2) zastosowanie oryginalnych narzędzi pomiaru zmiennych, które pozwoliły na uzyskanie nowej, ciekawej wiedzy; (3) staranność w doborze osób do badanych grup i duża liczebność tych grup; (4) formy proponowanej pomocy matkom na etapie formowania grup i prowadzenia badania.

Lublin, 14 grudnia 2023 r.

Bogumiłowa Sachowska